

เด็กปฐมวัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

อ.อภิรัตน์ดา ทองแกมแก้ว*

บทนำ

สิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องใกล้ตัวทุกคน เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าสิ่งแวดล้อม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเรา ถ้าหากจะกล่าวถึงสิ่งแวดล้อมนั้น อาจจะแยกแยะได้ 2 ประเภทใหญ่ คือ สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินั้น มักจะถูกมนุษย์มองข้ามความสำคัญ เนื่องจากมนุษย์เราไม่ได้สัมผัสและผูกพันหรือรู้สึกเป็นเจ้าของสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นผิดกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่เห็นได้ชัดไม่ว่าจะเป็น บ้าน รถ ถนน คอมพิวเตอร์ หรืออื่นๆ ที่สัมผัสจับต้องได้ ล้วนแต่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากมนุษย์ตลอดเวลา ทั้งที่ความจริงแล้วหากรถจะแล่นได้ ก็ต้องอาศัยน้ำมันที่มีอยู่ในธรรมชาติ บ้านจะปลูกขึ้นมาได้ต้องอาศัยทั้งไม้ ทั้งน้ำ และอื่นๆ อีกมากมาย เมื่อผู้คนมองข้ามสิ่งแวดล้อมบางอย่างไป จึงทำให้ระบบการดูแลสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงเกิดขึ้นมากมาย และยากที่ฟื้นฟูให้ดีขึ้นได้ หากผู้คนยังมองข้ามปัญหาเหล่านี้ คงจะทำให้ในอนาคตสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่อย่างมากมายในโลกของเราหมดสิ้นไป และนั่นคงเป็นสาเหตุสำคัญให้โลกทั้งโลกเกิดภาวะเดือดร้อน ไร้สาระส่าย นอกจากนั้นคงส่งผลกระทบต่อปัจจัยอื่นๆ ในโลกใบนี้ด้วย

ความจำเป็นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

จากนโยบายและแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของไทยในปัจจุบัน กำลังอยู่ในระหว่างการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ภาครัฐบาลได้กำหนดนโยบายและแผนการต่างๆ เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหลายได้ปฏิบัติตาม ซึ่งในบางครั้งนโยบายที่ต้องการให้หน่วยงานปฏิบัติอาจจะกว้างกว่าหรือใหญ่เกินกว่าที่หน่วยงานระดับท้องถิ่นจะสามารถปฏิบัติตามได้ ซึ่งการมองปัญหาสิ่งแวดล้อมในอดีตได้เริ่มมีการกำหนดเป็นนโยบายของภาครัฐบาลอย่างจริงจังตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 ซึ่งก่อนหน้านี้แทบจะไม่มีกรกล่าวถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหรือการป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมเลย และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับปัจจุบันได้ดำเนินการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ (วรณี พฤติถาวร, 2539)

ปัจจุบันจึงมีการให้ความสำคัญกับการดูแลสิ่งแวดล้อม จะเห็นว่าการณรงค์เรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกันอย่างกว้างขวางผ่านสื่อต่างๆ มากมาย ซึ่งการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการฟื้นฟูและป้องกันการสูญเสียทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่ยังมีอยู่ไป หากเรามามองถึงความหมายของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

*ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์

ก็จะได้ความหมายที่คล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็น วิชัย เทียนน้อย (2525) กล่าวว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยความฉลาดและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษย์ให้มากที่สุด รวมทั้งพยายามที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นให้มีอายุยืนยาวที่สุด การที่บางท่านเข้าใจว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติคือวิธีการเก็บรักษาสິงนั้นไว้ เพื่อไม่ให้สิ่งเหล่านั้นหมดไปจึงไม่เป็นสิ่งที่ถูกต้องตามความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ได้กล่าวมาแล้ว ทวี ทองสว่างและทัศนี ทองสว่าง (2523) กล่าวว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การใช้ทรัพยากรที่ธรรมชาติได้สร้างสะสมไว้ด้วยวิธีการที่ฉลาดเหมาะสม โดยการใช้อย่างประหยัดให้เกิดประโยชน์และคุณค่ามากที่สุด รวมทั้งการปรับปรุงของเสียให้นำกลับมาใช้ได้ใหม่ เพื่อให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุด และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้สิ่งแวดล้อมอย่างฉลาดไม่ให้เกิดพิษภัยต่อสังคมส่วนรวม ดำรงไว้ซึ่งสภาพเดิมของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ประดิษฐ์สร้างขึ้น รวมทั้งหาทางป้องกันมลภาวะหรือสิ่งแวดล้อมเป็นพิษมิให้เกิดขึ้นในสังคมส่วนรวม เกษม จันทรแก้ว (2544) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ประโยชน์อย่างมีเหตุผลและมีการสร้างสรรค์ ได้แก่ การใช้ การเก็บ การรักษา การซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน การแบ่งเขตต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้มีคุณภาพในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า และคุ้มค่ามากที่สุด โดยที่บางสิ่งสามารถทดแทนได้ก็จำเป็นต้องปลูกหรือสร้างทดแทนบางสิ่งที่หมดไป ก็ต้องใช้้อย่างประหยัดและมีความหมายมากที่สุด

จากความหมายของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยสรุปนั้น เราคงสามารถปฏิบัติได้อย่างไม่มีข้อจำกัด หากเพียงแต่เราคิดจะร่วมกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังเท่านั้น ซึ่งถ้ามองย้อนไปในอดีตแม้ว่าจะไม่มีการรณรงค์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างในปัจจุบันก็ตาม แต่สิ่งแวดล้อมในอดีตไม่ได้เป็นปัญหาที่รุนแรงจนน่ากังวล อย่างเช่นในปัจจุบัน นั่นอาจเป็นเพราะความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมที่มีมากขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องไปข้างหน้าตลอดเวลา ในทางกลับกัน สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่มีอยู่เท่าเดิมกลับถูกใช้งานจนร่อยหรอและลดน้อยลงทุกวัน ดังนั้นเมื่อปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มมีมากขึ้น แ่นอนย่อมส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมที่กำลังพัฒนาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทำให้มีองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหันมาให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นองค์กรขนาดเล็ก หรือองค์กรขนาดใหญ่ก็ตาม ต่างหันมาสนับสนุนและรณรงค์ให้บุคลากรในองค์กรประหยัดและเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ อย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นการรณรงค์เรื่องการประหยัดน้ำมัน การประหยัดไฟฟ้า การประหยัดน้ำ การนำขยะที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้มา Recycle ซึ่งวิธีการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมก็มีด้วยกันหลายวิธี ไม่ว่าจะเป็น

1. การถนอมและรักษา เพื่อรักษาทั้งปริมาณและคุณภาพซึ่งจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด เช่น การนำทรัพยากรทางทะเลมาใช้ หากมีจำนวนมากอาจนำมาเก็บรักษาโดยการทำปลาแห้ง ปลาเค็ม ฯลฯ การนำแร่เหล็กไปผสมกับแร่อื่น เพื่อใช้งานในลักษณะต่าง ๆ สามารถยืดอายุการใช้งานจากแร่เหล็กได้โดยตรงการรักษาป่าไม้ที่มีอยู่ไม่ให้เกิดการเสื่อมโทรม เป็นต้น
2. การบูรณะฟื้นฟู เป็นการช่วยเหลือและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ได้รับความเสียหายให้มีสภาพเหมือนเดิม หรือเทียบเท่าของเดิม ซึ่งกระทำได้กับทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และทุ่งหญ้า สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาโบราณเป็นหย่อม ๆ ก็นำไม้มาปลูกเสริมทำน้ำโสโครกให้สะอาดขึ้น ในการบูรณะฟื้นฟูต้องคำนึงถึงสมดุลธรรมชาติของทรัพยากรอื่น ๆ ด้วยเพราะการเพิ่มทรัพยากรอย่างหนึ่งอาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรอย่างอื่นได้

3. การลดปริมาณของเสีย ใช้สำหรับทรัพยากรบางประเภท และกระทำได้ดีกับแร่ธาตุบางชนิด เพื่อลดปริมาณใช้ทรัพยากรและลดปัญหาสิ่งแวดล้อมกระทำได้ด้วยวิธี 7 R คือ Recycle Reuse Reclaim Recover Repair Reduce Reject
4. การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้งาน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบางประเภทที่มีคุณสมบัติที่นำมาดัดแปลงโดยใช้เทคโนโลยีเข้าช่วย สามารถใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น การสร้างเขื่อนกั้นน้ำสามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้
5. การนำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน ทรัพยากรที่มีขีดจำกัดและหมดเปลืองไปเนื่องจากการบูรณะไม่ได้ และมีราคาแพง ควรจะหาทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ทดแทนกันได้และราคาถูกกว่าได้แก่ การใช้พลาสติกแทนเหล็กในชิ้นส่วนของรถยนต์ เช่น บังโคลน กันชน หรือส่วนอื่นๆ การนำพลังงานแสงอาทิตย์ มาใช้เพื่อให้เกิดพลังงานต่างๆ ในประเทศที่ขาดแคลนพลังงานเชื้อเพลิงเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ แร่ธาตุให้มีอายุการใช้งานได้นานยิ่งขึ้น
6. การค้นหาสำรวจทรัพยากร เป็นการสำรวจค้นหาทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมากมายในผิวโลกมาใช้เพิ่มเติมให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ เช่น การค้นหาพลังงานจากลมและแสงแดดเพื่อนำมาใช้แทนน้ำมันเชื้อเพลิง การสำรวจขุดเจาะน้ำใต้ดินมาใช้
7. การประดิษฐ์ของเทียมขึ้นใช้ เช่นการผลิตไหมเทียม ยางเทียม การสังเคราะห์สารเคมีเพื่อนำมาใช้แทนสารที่สกัดจากพืชที่นำมาผลิตยารักษาโรคนับว่าเป็นวิธีหนึ่งที่ลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ (ราตรี ภารา, 2543) สวัสดิ์ โนนสูง, 2543 และวิชัย เทียนน้อย, 2525)

เมื่อมีการณรงค์และร่วมกันปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง ทำให้ในปัจจุบันการค้าหรือการผลิตต่างๆ ส่งผลให้มีการคิดวิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อให้ผลิตภัณฑ์ของตนเองมีส่วนร่วมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่ดูไม่เป็นการตลกขบขัน ซึ่งการแข่งขันในส่วนนี้ก็ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติอย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นการประหยัสน้ำมันเชื้อเพลิง จากการผลิตรถที่มีคุณภาพประหยัสน้ำมันแต่ยังคงมีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนเหมือนเดิม หรือผลิตแผงทำความร้อน Solar sell เพื่อใช้ผลิตไฟฟ้า เป็นต้น

การส่งเสริมเด็กปฐมวัยให้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของคนบนโลกใบนี้เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและได้ผลสำเร็จต่อเนื่อง ดังนั้นการจะรณรงค์เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้นควรเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก เพื่อให้พฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมติดตัวไปจนโตและเกิดจิตสำนึกที่ติดต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมซึ่งการส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในเด็กนั้นสามารถเริ่มได้ตั้งแต่วัยอนุบาลหรือปฐมวัย แม้ว่าเด็กปฐมวัยช่วง 3-6 ขวบอาจยังไม่มีพฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแสดงออกมาให้เห็นอย่างชัดเจนก็ตาม แต่การรับรู้ถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมและการสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากครอบครัว ก็ทำให้พฤติกรรมเหล่านี้ติดตัวเด็กปฐมวัยไปจนโต และการจะสร้างพฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้เด็กปฐมวัยนั้น ทำได้ไม่ยากหากเราให้ความสำคัญกับครอบครัว ซึ่งแน่นอนว่าครอบครัวย่อมต้องมีทั้งผู้ใหญ่และเด็กอยู่ร่วมกัน อาจมีข้อจำกัดในบางครอบครัว แต่ส่วนใหญ่แล้วในครอบครัวที่มีเด็กมักต้องมีผู้ใหญ่ดูแล ไม่ว่าจะเป็นพ่อ - แม่ - ปู่ - ย่า - ตา - ยาย คนใดคนหนึ่ง หรือทั้งหมดก็ตาม ซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตของเด็กทั้งสิ้น เพราะการอบรม-เลี้ยงดูของผู้ใหญ่ที่มีต่อเด็กนั้น เด็กสามารถรับรู้และเรียนรู้พฤติกรรมจากการกระทำเป็นแบบอย่างได้อย่างดี ดังนั้นหากพฤติกรรมที่ผู้ใหญ่แสดงออกมาเป็นไปในทางบวกและเหมาะสมก็จะส่งผลให้เด็กส่วนใหญ่มีพฤติกรรมและหลักการคิดเป็นเช่นนั้นด้วย ซึ่งนักวิชาการหลายท่านก็ให้การสนับสนุนข้อมูลเหล่านี้ ดังต่อไปนี้

พ่อแม่ ผู้ปกครองกับบทบาทในการส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่อเด็กปฐมวัย

พ่อแม่ผู้ปกครองนั้นมีความสำคัญต่อพัฒนาการและการเจริญเติบโตของเด็กโดยตรง เด็กจะมีพฤติกรรม และทัศนคติในเรื่องหนึ่งเรื่องใดนั้น ขึ้นอยู่กับการอบรมและเลี้ยงดูของพ่อแม่และบุคคลในครอบครัว เป็นสำคัญ นักวิชาการและหน่วยงานของรัฐบาลได้เห็นความสำคัญและกล่าวสนับสนุนเรื่องนี้ไว้มากมาย อย่างเช่น กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข (2523) ได้กล่าวว่าคุณจะมีความพร้อมที่จะอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขจะต้องอาศัยพ่อแม่เลี้ยงดูเข้าใจและให้ออกาส (นภเนตร ธรรมบวร, 2541)

เด็กจะเจริญเติบโตได้ดีที่สุดในบรรยากาศที่เด็กรู้สึกว่ามีความรัก ความอบอุ่น ความมั่นคงและปลอดภัย ในครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกไม่ค่อยราบรื่น เช่น พ่อ แม่ ไม่ปรองดองกัน มีการทะเลาะวิวาทกัน ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว หรือบ้านแตกสาแหรกขาด ปัญหาที่เกิดขึ้นจะกระทบต่อเด็กซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่ง ของครอบครัว เด็กจะแสดงออกหลาย ๆ อย่าง เช่น มีการเหม่อลอย มึนซึม หงุดหงิด โกรธง่ายก้าวร้าว พ่อแม่ ผู้ปกครองควรเอาใจใส่อย่าเพิกเฉยหรืออย่ารีบร้อนจัดการแก้ปัญหาโดยมิได้พิจารณาสาเหตุให้ถี่ถ้วนรอบคอบ ความสัมพันธ์ในครอบครัวมีความสำคัญต่อการปรับตัวของเด็กตลอดจนความรู้สึกนึกคิดและการมองโลกในแง่ดี แง่ร้ายต่าง ๆ กัน (เยาวพา เดชะคุปต์, 2542)

ความสำคัญของครอบครัว นั้นว่ามีผลต่อการเรียนรู้และเจริญเติบโตของเด็กอนุบาลมาก ปัจจุบันมีการ ส่งเสริมให้พ่อแม่เข้ามามีส่วนร่วมให้การศึกษาแก่เด็กร่วมกับโรงเรียนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเข้ามาเป็นวิทยากร พิเศษ การช่วยกิจกรรมต่าง ๆ ตามความเหมาะสม เพื่อให้ผู้ปกครองเห็นความสำคัญของการศึกษาในวัยอนุบาล และมีแนวทางส่งเสริมพัฒนาการเด็กอย่างเหมาะสมและมีทิศทางเดียวกับโรงเรียนเพื่อคุณภาพที่ดีของเด็กใน อนาคต (นภเนตร ธรรมบวร, 2541)

เมื่อสรุปได้ว่า พ่อ-แม่-ผู้ปกครองของเด็กมีผลต่อการเรียนรู้และแสดงพฤติกรรมการแสดงออกของเด็ก แล้ว เราก็จะหันมาสนับสนุนและส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแก่เด็ก โดยผ่านพ่อ-แม่-ผู้ปกครอง ซึ่งนอกจาก จะเป็นการง่ายต่อการส่งเสริมและให้ความรู้แล้ว ยังถือว่าได้ประโยชน์สองต่ออีกด้วย เพราะนอกจากเราจะหวังผล ให้เกิดขึ้นกับเด็กปฐมวัยซึ่งจะมีพฤติกรรมเลียนแบบในระยะแรกและเมื่อโตขึ้นก็จะติดตัวไปนั้น ยังส่งผลโดยตรง ต่อพ่อ-แม่-ผู้ปกครองที่เป็นผู้ใหญ่และอาจจะยากต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้วย เพราะหากเราใช้วิธีการ ส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้พ่อ-แม่-ผู้ปกครองโดยตรง อาจได้รับความร่วมมือน้อยกว่าการให้เด็กหรือลูกมี บทบาทร่วมด้วย เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าพ่อ-แม่ ย่อมรักลูกมากที่สุด หรือ แม่แต่ ปู่-ย่า-ตา-ยาย เองก็รักและ ห่วงใยลูกหลานอย่างดี เช่นกัน ดังนั้นจึงถือว่ากลยุทธ์นี้จะส่งผลดีต่อวิธีการรณรงค์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้ เกิดขึ้นกับเด็กปฐมวัยได้ในระยะยาว

ซึ่งจากข้อความและงานวิจัยดังกล่าว จะเห็นว่าการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะเป็นการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนได้ต้องเกิด จากความร่วมมือของทุกคน และหากมองเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์อย่างยั่งยืนก็ไม่น่าจะมีมองข้ามการส่งเสริม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในเด็กปฐมวัย เราอาจคิดว่าเด็กปฐมวัยคงไม่เข้าใจว่าการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมคืออะไรและ จะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อย่างไร

กลยุทธ์ที่ผู้เขียนนำเสนอมาข้างต้นนั้น น่าจะเป็นทางเลือกและคำตอบที่ดีให้กับองค์กรหรือหน่วยงาน ที่ต้องการส่งเสริมและรณรงค์ให้มีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนต่อไปได้ และอาจจะนำไปเป็นประเด็น พิจารณา เพราะปัจจุบันทุกหน่วยงานล้วนแต่มีผู้ที่มียุค-หลานอยู่ในวัยอนุบาลหรือปฐมวัยไม่น้อย

บรรณานุกรม

- กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข. คู่มือพ่อ-แม่สำหรับอบรมเลี้ยงดูเด็ก 3 ปี ถึง 5 ปี. กรุงเทพมหานคร, 2543.
- เกษม จันทร์แก้ว. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2544.
- ทวี ทองสว่างและทัศนีย์ ทองสว่าง. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2523.
- นภเนตร ธรรมบวร. บทบาทของครอบครัวกับการศึกษา. รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541.
- เยาวพา เดชะคุปต์. การศึกษาปฐมวัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เอ พี กราฟฟิกส์ดีไซน์, 2542.
- ราตรี ภารา. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรพัฒนาจำกัด, 2543.
- วิชัย เทียนน้อย. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, 2525.
- วรรณิ พงธิถาวร. “การจัดการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,” วารสารสิ่งแวดล้อม. 1 ฉบับที่ 2 (มีนาคม-เมษายน 2539) : 16-17.
- สวัสดี โนนสูง. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร, 2543.
- Mayer, Ellen, Kreider, Holly and Vaughan, Peggy. 1999. How Busy Parents Can Help Their Children Learn and Develop. Early Childhood Digest. (Online). Available URL : <http://psu.thailis.uni.net.th/eric/detail.nsp>. 1999.